

Кожушко С. І.,

кандидат юридичних наук, докторант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІМПЕРАТИВ В ЕВОЛЮЦІЇ ПРЕДМЕТА ТРУДОВОГО ПРАВА

Анотація. У статті здійснено аналіз предмета трудового права як основи цілісної системи трудового права України. Досліджено поняття імперативних норм та їх вплив на трудові відносини. Значну увагу приділено теоретичним і практичним аспектам доктрини соціалізації трудового права в епоху глобалізації.

Ключові слова: предмет трудового права, еволюція, імператив (імперативні новели).

Постановка проблеми. Проблематикою даного дослідження є питання імперативного регулювання трудових правовідносин, які являють собою «ядро» предмета трудового права. Доцільним уявляється розкриття предмета трудового права в його еволюційній динаміці через призму імперативів, адже наочним є взаємозв'язок між поняттями «еволюція», «предмет трудового права» та «імператив». Еволюція при цьому виступає як знак логічної сумачі.

Дослідженню онтологічних, аксіологічних та праксеологічних аспектів дефініції «предмет трудового права» присвятили свої праці такі науковці: М.Г. Александров, С.С. Алексєєв, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, М.І. Іншин, А.В. Кузьменко, В.М. Лебедєв, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, А.Р. Мацюк, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.І. Процєвський, О.Ф. Скаун, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ряд інших.

Метою даної статті є аналіз наукових та практичних проблем розширення предмета трудового права, зумовлених регулюванням найманої праці в Україні за сучасних умов формування ринкової економіки. З огляду еволюційної динаміки розвитку суспільних процесів предмет науки трудового права не може бути сталим, адже він змінюється відповідно до певної черговості зміни об'єкта, а саме, залежно від потреб суспільства, наслідком яких є еволюція самого наукового пізнання. Провідну роль для дефініції «предмет трудового права» відіграє визначення самого цього поняття.

Виклад основного матеріалу. В умовах реформування трудового законодавства важливим уявляється дослідження парадигми сучасного трудового права, що являє собою систему основоположних понять, які дозволяють трактувати трудове право як горизонтальні правовідносини. При цьому мова йде не тільки про «абстрактні юридичні форми», але і про їх суб'єктивне наповнення.

Проблематика предмета трудового права України, на слушну думку В.І. Прокопенко, – це проблема не абстрактна. В предметі проявляються ті сторони суспільного життя, які повинні знайти відображення в правових нормах, повинні бути урегульовані в правовому порядку [1, с. 12]. Однак як у теорії, так і на практиці в ряді випадків виникають серйозні труднощі у віднесенні конкретних суспільних відносин до предмета певної галузі права і, відповідно, у виборі для їх регулювання адекватних засобів галузевого правового регулювання [2, с. 1].

Юридична енциклопедія визначає предмет права як правовідносини, тобто суспільні відносини, що регулюються правом. Предмет тісно пов'язаний з поняттям об'єкт права [3, с. 60].

Саме поняття «предмет» відповідно до спеціалізованого словника «Трудове право» містить визначення предмета трудового права як живої праці [4, с. 244].

Трактування ж терміну «об'єкт» дещо різняться. Так, словник іноземних слів визначає «об'єкт як предмет, явище, на яке спрямована будь-яка діяльність» [5, с. 341].

Лумачний словник надає наступне визначення терміну «об'єкт» (лат. *objektum* – предмет): по-перше, те, що існує поза нас і незалежно від нас, зовнішній світ (філософ.). По-друге, предмет – те зовнішнє, на що направлена діяльність людини» [6, с. 734].

Цілком доведена, на нашу думку, мета наукових здобутків таких науковців, як М.І. Іншин, В.І. Щербина, О.Т. Панасюк, А.М. Лушніков, І.Я. Кісельов та ряду інших, відносно необхідності зміни предмета трудового права (*правового явища, на що направлена діяльність людини С. К.*), розширення сфери дії галузевих норм і включення до предмета усіх видів суспільно корисної діяльності, в тому числі залежної й незалежної праці, що повністю відповідає реаліям сьогодення [7, с. 108; 8, с. 14-21; 9, с. 140-147].

Сучасне бачення предмета трудового права, на аргументоване трактування М.І. Іншина та В.І. Щербини, є суспільні відносини, які виникають із застосування, організації, управління, оцінки та охорони праці людини. Залежно від історичних особливостей, виникнення і розвитку трудового права в конкретній країні, предмет правового регулювання цієї галузі може бути ширшим або вузьчим. Серцевиною предмета трудового права у будь-якій правовій системі є відносини, пов'язані із застосуванням здатності людини до праці, сам суспільний процес праці [10, с. 201].

Таким чином, предметом трудового права є горизонтальні суспільні відносини, що базуються на імперативних нормах (імператив), які регулюють трудові та інші, тісно пов'язані з ними відносини. Загалом предмет передре об'єкту трудового права, який являє собою певне «наповнення» системи завдяки теоріям, ідеям, положенням та поняттям тощо, тобто є формою предмета.

На сьогодні, як вказує С.В. Вишневецька, окремі норми трудового права, нормативно правові акти трудового законодавства, трудові відносини, практика застосування норм трудового права, виступаючи трудо-правовим явищами, тобто явищами, які мають трудову природу, тісно пов'язані як між собою, так із іншими явищами об'єктивної дійсності. З вищенаведеного науковець підсумовує – наука трудового права спрямована на виявлення сутності, тобто «ядра», загальної закономірності розвитку цих трудо-правових явищ [11, с. 50].

Право як система – це методологічний мегарівень для зазначених категорій, оскільки вони, поряд з іншими теоретичними конструкціями, входять в одну зі складових права як певної сфери буття мислення людини – юриспруденцію [12, с. 19].

Трудове право України у системі права, як вказує О.І. Процєвський, є сукупність взаємопов'язаних юридичних норм, система правових норм, які утворюють єдине предметне ціле – галузь права. Норми трудового права як галузі права об'єктивно групуються в структурні одиниці – правові інститути, правові субінститути, існування яких обумовлюється комплекс-

сом суспільних відносин, що регулюються цією галуззю права [13, с. 39–40].

Підтвердженням вищеведеного є висновок В.С. Венедіктова, що трудове право України є самостійним структурним елементом національної системи права, являє собою сукупність правових норм, які регулюють трудові відносини, тісно пов'язані з ними. Система трудового права України – це об'єктивний розподіл у певній логічно вираженій послідовності, взаємозв'язку й єдності нормативного матеріалу за окремими структурними частинами та правовими інститутами [14, с. 18].

Таким чином, система трудового права – це науково обґрунтована класифікація імперативів (правових норм), що припускає розподіл їх на Загальну й Особливу частини, а також, ґрунтуючись на принципі інституціоналізації – на правові інститути за предметною ознакою регулювання.

Науково обґрунтовані норми, що входять до Загальної частини, поширюються на весь «спектр» суспільних відносин, що врегульовані трудовим правом (норми, що визначають основні принципи, завдання, метод правового регулювання праці, сферу дії трудового права, розмежування компетенції державних та муніципальних органів стосовно правового регулювання праці, правовий статус суб'єктів, підстави виникнення трудових відносин тощо).

Особлива частина включає у себе інститути, що регулюють питання укладення, зміни й припинення трудового договору; робочого часу й часу відпочинку, оплати й нормування праці, гарантійних і компенсаційних виплат, дисципліни праці, охорони праці тощо. Крім того, в Особливу частину входять інститути, що регулюють інші відносини, які тісно пов'язані із трудовими: організації та управління; забезпечення зайнятості й працевлаштування; соціального партнерства; охорони праці; нагляду та контролю за додержанням трудового законодавства та інше.

Правовідносини, у нашому випадку, стосуються матеріальних і нематеріальних благ, які є об'єктом права. Що стосується предмета права, то він фактично збігається з поняттям правового регулювання. Предмет права може бути загальним і родовим. Останній є критерієм для класифікації загальної системи права за галузями та інститутами відповідно до специфіки тих або інших груп суспільних відносин, урегульованих у правовому порядку. Поняття «предмет права» має важливе значення для встановлення обсягу і характеру регламентованих правом суспільних відносин, для відносин, для вивчення права в цілому та його галузевому розрізі [15, с. 82].

Горизонтальний поділ системи права (галузевий) ґрунтується на певних критеріях. Детальний аналіз спеціальної літератури про предмет трудового права дає підстави стверджувати, що в його основу покладено не єдине трудове відношення, а певна їх сукупність. Цю сукупність складають чотири окремих види відносин. До них належить, по-перше, трудові відносини, по-друге, організаційно-трудова, по-третє, майново-трудова і, по-четверте, процесуально-трудова відносини.

Стосовно розмежування цих відносин, то слід зазначити, що у юридичній літературі склалися різні точки зору. Так, О.І. Процевський розмежує їх за характером діяльності. Всі ці відносини об'єднуються тільки єдиним початковим явищем – працею і її властивостями – й обумовлені інтересами. Праця як цілеспрямована діяльність по виробництву матеріальних благ отримує свій вираз тільки в активних, цілеспрямованих діях [16, с. 67].

Іншої точки зору дотримується В.І. Попов. Він розмежує всю сукупність трудових відносин за обов'язками. Згідно з його точкою зору, обов'язок працювати за певною кваліфікацією, спеціальністю, посадою – це трудові обов'язки; обов'язок підприємства виплачувати винагороду за працю – майново-трудова від-

носини; обов'язок робочих і службовців (*так за текстом С. К.*) підкорятися внутрішньому розпорядку на підприємстві – організаційно-трудова відносини. Похідні відносини відрізняються від трудових, майново-трудова і організаційно-трудова, на думку В.І. Попова, тим, що складаються не з трудової діяльності робочих і службовців (*працівників С. К.*), а з іншої діяльності інших суб'єктів [17, с. 54].

Аналіз спеціальної літератури доводить, що, на сьогодні, привілеювання понять «трудова відносини» та «соціально-трудова відносини» свідчить про «соціалізацію» трудового права. Соціально-трудова відносини, – це комплекс взаємовідносин між їх сторонами – найманими працівниками і роботодавцями, суб'єктами і органами сторін за участі держави (органів законодавчої та виконавчої влади) і місцевого самоврядування, що пов'язані з найманням, використанням, відтворенням робочої сили і спрямовані на забезпечення високого рівня та якості життя особистості, колективів і суспільства в цілому [18, с. 270].

Централізоване (*імперативне С. К.*) регулювання соціально-трудова відносин виражається у виданні державою законодавчих та інших правових норм у царині праці, що переслідують мету захистити в умовах ринку найманих працівників від надмірної експлуатації з боку роботодавців, гарантувати такі умови праці, які сприяли б забезпеченню нормального рівня розвитку людини й задоволенню певного мінімуму матеріальних і духовних потреб. Найчастіше централізоване регулювання є законодавчим, хоча може бути використане й договірне регулювання (зокрема, спільні рішення центральних органів влади, роботодавців і працівників, а також колективні угоди) [19, с. 18].

У даному аспекті ключовим, на нашу думку, є поняття «імператив», «імперативна новела» (лат. *novellae leges*; англ. *novell*; іт. *novella*) – у римській юриспруденції – спочатку нові конституції імператорів, що з'явилися після видання кодексу Феодосія II 438 р. [20, с. 1072]. Історико-правовий термін «новела» – означає сукупність законів, виданих після закінчення кодифікації, які доповнюють або змінюють будь-які з встановлених нею норм права. Умовно термін «новела» в теорії права застосовується й для позначення нововведень у попереднє законодавство (наприклад, для нових положень у тому чи іншому кодексі порівняно з попередніми) [21].

Посилення кризових явищ, глобалізація економічних процесів вимагають вдосконалення імперативного механізму управління, які спрямовані, зокрема, і на забезпечення конституційного права на працю як одного з пріоритетних соціальних прав. Частина 1 ст. 43 Конституції України регламентує – кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [22.]. Це ж право закріплене КЗпП України ст. 2. «Основні трудові права працівників» [23].

Переважна частина трудових правовідносин, яка охоплюється поняттям «засади регулювання праці і зайнятості» у сфері імперативного управління регламентується виключно законом, решта – підзаконними нормативно-правовими актами. Так, Основний Закон України закріплює та гарантує основні права у сфері праці людини та громадянина (ст. 43–46) і встановлює, що основи соціального захисту, форми та види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці і зайнятості визначаються виключно законами України (п. 6 ч. 1 ст. 92) [22.]. Інші аспекти трудових відносин та відносин, що є «похідними» і супроводжують трудові, регулюються підзаконними нормативно-правовими актами, які приймаються органами публічної влади, додатково включаючи безпосередню участь трудових колективів та професійних спілок.

Трудове право України політизоване на всіх етапах розвитку, а ідеологічна доктрина є визначальною складовою державної

правової політики. Цілком очевидним є те, що предмет науки трудового права має особливе значення в юридичній науці як ідеологічне явище, та знаходить свій відбиток в імперативах за рахунок формулювання та розробка нової концепції нормативно-правового акту, його преамбули, узгодження з чинним законодавством у відповідності із міжнародними нормами права. Як складова державної ідеології, ідеологія трудового права, ґрунтується на правах і свободах людини та громадянина. Так, серед провідних напрямків державної політики у сфері праці, право на працю в умовах глобалізації економіки, проблеми кадрової конкуренції визначаються, серед іншого, і у Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів від 17 червня 2009 року (далі – Стратегія). Слід зазначити, що Стратегія наголосила – протягом останніх десятиліть в світі відбулися два супермасштабних явища, які докорінно змінили організацію економічного життя на світовому і національному рівнях: глобалізація та неолібералізація [24].

За результатом Парламентських слухань реалізація Стратегії стала утвердженням в Україні інноваційно-інвестиційної моделі її економічного і соціального розвитку, впровадила підвищення ефективності використання інтелектуального потенціалу країни, всіх її людських і природних ресурсів, забезпечення підвищення конкурентоспроможності національної економіки, досягнення стабільного сталого розвитку і підвищення добробуту громадян. Реалізація Стратегії створить можливості для успішного просування України по шляху розбудови економіки і суспільства, заснованих на знаннях [24]. Даний документ відображає еволюційний аспект розвитку трудового права України, на нашу думку.

Висновки. Внаслідок вдосконалення законодавства про працю й приведення у відповідність до Конституції України від 28 червня 1996 року суттєво змінилися не лише термінологія, понятійний апарат трудового права, але й зміст трудових відносин. У порядку законодавчої ініціативи (імперативний метод) були прийняті новачі трудового законодавства України, що регулює трудові правовідносини. Коригування торкнулося актів, тексти окремих статей яких було перефразовано або уточнено, що певною мірою, вплинуло на норми, які «працюють» вже зараз, і на ті, які тільки прийняті, але набудуть чинності згодом.

Правове визначення поняття предмета трудового права слугує більш ефективному врегулюванню трудових відносин. Зазначене обумовлено тим, що структура трудових правовідносин в умовах глобалізації економіки, формування ринкової економіки України змінюється за рахунок «експансії» (розширення) трудового права. Доцільним уявляється аспект, відповідно до якого в імперативному порядку слід закріпити поняття (зміст) предмета трудового права у Трудовому Кодексі України.

Література:

1. Прокопенко В., Вівчаренко О. Предмет трудового права України / Посібник. – Коломия : Вік, 1994. – 31 с.
2. Кузьменко А.В. Предмет трудового права России: системно-юридический анализ : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / А.В. Кузьменко ; Санкт-Петербургский государственный университет : СПб., 2002. – 27 с.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. Енцикл.», 1998. – Т. 5. – 733 с.
4. Трудовое право : энциклопедический словарь / Ред. кол. : С.А. Иванов и др. – 4-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1979. – 527 с.
5. Словарь иностранных слов. Изд. 10. – М. : «Русский язык», – 1983. – 607 с.
6. Толковый словарь русского языка под ред. проф. Д.Н. Ушакова. Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, М. –Т. II. – 1938. – 1040 с.
7. Лушников А.М. Особенности правового регулирования трудовых отношений при нестандартных формах занятости: опыт стран Запада /

- А.М. Лушников, М.А. Фомина // Труд за рубежом. – 2007. – № 2. – С. 88–109.
8. Киселев И. Я. Новый облик трудового права стран Запада (прорыв в постиндустриальное общество) / И.Я. Киселев. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез» совместно с ООО «Журнал «Управление персоналом», 2003. – 160 с.
9. Панасюк О.З. Приводу співвідношення трудового та цивільного права: («З поверненням у «лоно» слід зачекати») / О. Панасюк // Право України. – 2009. – С. 140–147.
10. Іншин М., Щербина В. Сучасне бачення предмета трудового права України / М. Іншин, В. Щербина // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 201–209.
11. Вишновецька С.В. Наука трудового права: поняття та структурний аналіз / С.В. Вишновецька // Вісник / Одеський нац. ун-т. – О., 2010. – Т. 15, вип. 22: Правознавство. – С. 48–55.
12. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін. : за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 492 с.
13. Процевський О.І. Окремі питання щодо єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин / О.І. Процевський // Збірник наукових праць. Серія «Право». Х., ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2007. – Вип. 9. – С. 39–49.
14. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины (Общая часть) / Учебное пособие для курсантов и слушателей высших учебных заведений МВД Украины. – Симферополь. Доля, 2004. – 164 с.
15. Алексеев С.С. Общая теория права. Курс в двух томах. Т. 1-2. М., 1981. – 361 с. ; Рабинович П.М. Основы общей теории права и держави. К., 2001. – 176 с.
16. Процевский А.И. Предмет советского трудового права. – М. – 1979. – 224 с.
17. Попов В.И. Предмет советского трудового права. – Советское государство и право. – 1976. – № 8. – С. 53–55.
18. Основы экономической теории : підручник / А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Климко та ін. ; За ред. А.А. Чухна. – К. : Вища шк., 2001. – 606 с.
19. Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудове право України : підручник. – 2-е вид., перероб. і доп. – Харків : Видавництво «ФІНІ», 2009. – 728 с.
20. Экономика и право : словарь-справочник. – М. : Вуз и школа. Л.П. Кураков, В.Л. Кураков, А.Л. Кураков. 2004. – 1072 с.
21. Українська Радянська Енциклопедія // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/11840818/ue/novela>.
22. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
23. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322–VIII // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1971. – № 50. – Ст. 257.
24. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів : Парламентські слухання від 17 червня 2009 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=48718>.

Кожушко С. И. Императив в еволюции предмета трудового права

Анотация. В данной статье проведен анализ предмета трудового права как основы целостной системы трудового права Украины. Исследовано понятие императивных норм и их влияние на трудовые отношения. Значительное внимание уделено теоретическим и практическим аспектам доктрины социализации трудового права в эпоху глобализации.

Ключевые слова: предмет трудового права, эволюция, императив (императивные новеллы).

Kozhushko S. The Imperative in the Evolution of the Subject Matter of Labor Law

Summary. In this article was conducted the analysis of labour right as bases of the integral system of labour right of Ukraine. The concepts of imperative norms and their influence are investigational on labour relations. Considerable attention is spared to the theoretical and practical aspects of doctrine of socialization of labour right in the epoch of globalization.

Key words: subject matter of labor law, evolution, imperative (imperative novella).